

Jama

A világirodalomnak léteznek mélyebb költeményei, vannak a verselésnek mesteribb képviselői is, mint Goran Kovacsics, talán nagyobbak is, teljesebbek és gondolatokban, érzésekben gazdagabbak, mint a Jama, de megrázóbbak aligha születtek. Dante, akihez annyira szeretik hasonlítani, nagyobb és hatalmasabb, Villon, aki nem idegenkedik a haláltól és a borzalmaktól, akasztófahumorba oldja élményeit, Kovacsics a modern pokol rondabugyrából, a tömegsírbeli másfajta élményeket szerzett. Ha nem vesszük az annyira konvencionális szót a napi megszokással és nem aggatunk rá hétköznapi életünkben ezer más sallangot és banalitást, hanem átadjuk magunkat annak az érzésnek amely oly fényel ragyog ennek a poémának a lapjain, a megrázó szó igazi értelmében, maga a költemény pedig igazi nagyságában tárja elénk minden szépségét és emberiségének minden tragikumát. Mert ennek a versnek különös, semmi mással össze nem egyeztethető, semmi mással össze nem hasonlítható tragikuma van. Vannak költők, akik pörlekednek a halállal, és nem alkusznak a borzalmakkal, vannak, akik hetykeséggel vagy pedig a gyöngébb fél alázatával hajolnak meg a mors imperator előtt, bármilyen formájában is közelít hozzájuk. De a szelíd és boldog halál éppen olyan tragikus, mint az ott a tömegsír szélén, amely a villogó késhegy élén, vagy pedig egy puska durranásával lopakodik az ember felé. Goránban nincs meg sem ez az alázat, sem ez az ismert hetykeség. Olyannak veszi a halált, amilyen. Éppen olyan megértéssel hajol a tömegsír fölé, mint amilyen megértéssel hajolna a bölcsőben ringó gyermekhez. És éppen ez adja meg minden sorának a tragikus akcentust, azt a különös ízt, amelyet bárhol is üjtük fel könyvét, mindenütt megtalálunk. A halál realitása ez, a rettenet valósága. A halál általában irreális még a legnagyobb írók művében is, itt a mindennapi valóság. A halál líra, a híres epikus természetek is kizökkennek az elbeszélő egyensúlyából, itt a líra bomlik fel és a lírikus tagadja meg természetét. Egyetlen egy lírai betétje és maga a forma talán még árulkodik a valóság lírai szemléletéről, de az egész mű összbnyomása egészen más. Az elsőszemélyben elmondott történet azonban annyira leegyszerűsödik, annyira elveszti minden szubjektív életét, hogy a tényéren tartott, kitolt szem, csak élesebben húzza alá a mondani-való igazi természetét.

Itt nem egyének halnak meg és nem egyénekről szól az ének. A halál igazi, szinte már középkori szemlélete, általánosságát örökíti meg Goran Kovacsics. Az üres szemüreg nem lát egyéneket és nem érez a megvakított ember mint egyént. De éppen ez a névtelenség, a tömegsír igazi jellegzetessége, biztosítja nem csak formájában, de legbelsőbb lényegében is a kollektív érzés jellegzetét. Mert rettenetes realitását és általános emberi értékét a négy évig tartó fasizmus emberirtó háborújában szenvedő emberek szolgáltatják. Itt nem a halásról van szó, nem a szenvedésről és megkínóztatásról, hanem érző, szerető e m b e r e k pusztulásáról.

Nem magáról a halálról, hanem a meghalásról. Arról, ami az utolsó lépések előtt van és közvetlen utána. És magán a meghalás folyamatán túl ott van még a prófétikusan megírt költő-halál utójátéka. Különös költői megérezése, akár csak a Petőfi Szeptember végén című versében, az ön-halál, és a halálutáni továbbéléssel kapcsolatban, Goran versének is még jobban aláhúzza a mű belső értékeit. Ez azonban már nem a tragédia belső szükségéből történt, hanem a pusztá véletlen játéka.

Emberi korok nem léteznek mély emberséggel átitatott művek nélkül. A Népfelszabadító Harcok nagy-nagy emberségének Goran volt a iegművészibb, legtökéletesebb megörökítője. Nála ez a harc több volt mint élmény, és műve több és hatalmasabb, mint egyszerű irodalom. Ez a tíz rövid ének halhatatlan ének egy nép halhatatlan küzdelméről. Nagyobbat és igazabbat nem is kívánhatnánk, hiszen benne minden emberi küzdelem és emberi harc, a jobb és a szebb jövőért harcoló akarás vezetője a mély és igaz szenvedés kapott örök formát és megfogalmazást.

Dedijer: Napló I. rész

Dedijer naplójának magyar kiadása könyvkiadásunk szép teljesítménye. Nemcsak a Kiadóvállalat erősödését mutatja, hanem azt az olvasói igényt is, amely a kiadást várta és annyira égetően szükségessé tette. Így a magyarul olvasó birtokába jut nemcsak a Jama (ez a nagyszerű poéma, egyetlen hatalmas és világirodalmi mércével mérhető költői alkotása a Népfelszabadító Harcoknak), hanem a Napló is, amely monumentalitásában és gazdagságában, nemcsak forrásműve lesz a költőknek és az íróknak, nemcsak dokumentáló ereje a történész előtt, hanem maga is heroikus vállalkozássá nő, méltó emlékeként ezeknek az anyni vért és szenvedést követelő harcoknak. A Jamában a mű emberségére hívtuk fel a figyelmet, itt a monumentális egyszerűsége. A Népfelszabadító Harcok befejezése után a memoir- és naplóirodalom sok érdekes adattal gazdagította ennek a hősi négy évnek az irodalmát, de bőségben és teljességben egyik sem vetekedhet Dedijer trilógiájával, amelynek első része most került a magyar olvasó asztalára. Érdekes, hogy a forradalmaknak alig akadt lírai énekese. Az Októberi forradalom is inkább a dokumentumirodalomnak volt a témaadója, az 1789-es francia forradalom meg, hacsak nem számítjuk ide Chenier elégiáit, inkább az éréseivel hatott az irodalomra közvetlenül, és csak hatása tudott, az írók tudatában, évekkel később nagyot és maradandót alkotatni. A napló szubjektív líra, a legnagyobb naplóírók, köztük Széchenyi is, rejtett lírikusok voltak, mindaz, ami nem fért a politikába vagy a regénybe, ebben a kapcsos könyvben talált menedéket és a kifejezésben a szabadabb formát. A lírikus nem vezet naplót, jellemző például, hogy Arany János margitszigeti naplójából is, prózai szöveg helyett, az Őszikék érett és emberien szép darabjai kerültek elő. Vagy a kor nem kedvez a lírának, vagy az író alkata nem viseli a lírai kifejezés szorító bilincseit. A Népfelszabadító Harcok talán éppen ilyenek voltak. Az irodalom termése legalább is ezt bizonyítja. Názor mitológiája, vagy pedig az özönével születő versek alacsony színvonalra, a kevészámú klasszikusan pontos lírai élmény-megfogalmazás, erről tanúskodik, nagyszámú naplóvallomás ezt bizonyítja. És e sokaságból plasztikusan emelkedik ki Dedijer írói arcéle és művének értéke is. Szinte nem a szubjektív átélést vetette papírra, hanem hűséges íródiák-

ként az események nyomába lépked. Távoli tőle a gide-i lázas önelemzés vagy Széchenyi görcsös forrósága. Higgadtan, tárgyilagosan beszél, talán, ha ismerte volna a mi Tinódiakat, az ő programját másolta volna ki a Krónikából könyve mottójaként. Ezért lesz benne az önvallomás líraisága másodrendű tényezővé, amit például a Jamában is éreztünk, ezért rejti el egyéniségét a sorok mögé, és éppen a tárgyilagosságra való törekvés és a valósághoz való ragaszkodás teszi oly értékké ezt a művet. Mintha csak az egész könyv hirdetné, a sorok és emberi mozdulatok mögé rejtve, hogy itt az emberek nem önmagukért élnek és harcolnak, hogy maga az író nem egyéniségének érzéseit akarja a világ elé tárni; hanem hogy a harc lényegesebb kérdések körül forog, lényegesebb érzésekért folyik. A nagy emberi ideálok találtak új megfogalmazást, a forradalmak történetének talán legszebb, leghősiesebb és legmeghatóbb fejezetei születnek meg, most a világ beszél, és ilyenkor az író egyéni apró-cseprő problémái nem lényegesek és nem döntőek. Ez van ebben a könyvben. És ha mégis egyénéről szól a könyv, akkor is érezzük, hogy a Napló nem ezekért az egyénekért született és vándorolt négy év harcában.

Komoly, tárgyilagos a mű. Stílusa egyszerű, puritán. Nincs benne nagyozolás, de alázat sem. Arányait nem lehet csak a történész szemével mérni. Az irodalom éppen úgy a magáénak vallja, és ha valamikor, a jövőendő nemzedékek példát keresnek majd és lelkesedésüknek tárgyat és lobogásukhoz éltető anyagot, alázattal nyitják fel majd ezt a könyvet, az igazi, tiszta hősiesség könyvét, a modern Legenda aureariumot, hogy benne apáik vagy dédapáik tetteit olvassák és lelkesedjenek. Költőknek örök forrás lesz ez, minden szabadságot és hősi szépséget kereső embernek pedig örökös olvasmány. A Girondisták történetét nyugodtan átadhatjuk mostmár a feledésnek.

Andrija Hebrang esete

A lélektan régi izgalma minden kor irodalmának. Van ebben az írói munkában valami izgató, nagyszerű és szép. Az ember belső természetének a rajza, nem absztraktan felfogva, hanem a társadalmi körülmények szorításában, nemcsak az irodalom alapjellegzetességei közül az egyik, hanem minden irodalmi mű igazi értékének is a mérője. És ha a lélekrajz nagymesterei után a modern irodalmakhoz közeledünk, mind nagyobb csalódással tesszük félre a megkezdett könyvet, hiszen nem azt kaptuk, amit vártunk és amit a nagyokhoz szokott szem és ízlés annyira megszeretett: lélekrajzot, hanem az események és emberek fölületes szemléletét. Az új jugoszláv irodalom is tele van hasonlóan szerkesztett írásművekkel. A Népfelszabadító Harcok külső leírása szinte már modorossá és közhellyé vált és a harcoló emberek egyénisége ritkaságzámba megy. Emlékszem arra az izgalomra, amit Dobrica Tyoszyty regénye váltott ki. Az ismeretlen fiatalember első regényével éppen azt adta, amit eddig nem találtunk könyveinkben, a lélek ábráját, mesterien megrajzolt arcát. Hősei éppen ezért nem konvencionálisak, éppen ezért élők és realitással bíróak. Azután egy nem irodalomnak szánt könyv ragadott meg, éppen a lélektani elemzésével. Ez többet adott talán, mint Tyoszyty. Mile Milatovics könyvét a politikus érdeklődése vetette meg velem, de nem úgy olvastam végig. Ahogy belemélyedtem az olvasásba, nem a hazaáruló Hebrang Andrija bírósági esete bontakozott ki előttem, és Milatovicsot

nem vizsgálóbírói ügyességéért dicsértem, hanem azért a merészségért, ahogyan meg merte írni és meg merte közelíteni a hazaárulás lélektani problémáját is. És ezt érzem döntőnek ebben a könyvben. Mert a hazaárulás nem új dolog, a világirodalomnak nem egy alkotása van, ahol ezzel a problémával mattat az író, de még nem találtam egy könyvet sem, ahol a modern hazaárulás raffinált és kifinomult, szinte mesteri tehnikával véghezvitt tettét ilyen nagyszerű ábrázolásban olvashattam. A jugoszláv drámaírás égető problémákkal küzd, nem találván megfelelő anyagot komoly és elmélyülést igénylő témák feldolgozására, szinte a kész drámai anyag ott van, talán minden könyvvel olvasó ember könyvei között. És nem tagadom, ebből az áruházból, Hebrang Andrija alakjából lehetne talán legjobban kibontani a speciális modern jugoszláv dráma igazi arcát is, innen lehetne, ebből a pontból kiindulva igazi, nagy alkotást létrehozni, Mile Milatovics nem írói szándékkal adta ki könyvét és hogy az év legértékesebb irodalmi alkotásává vált, ennek a lélektani jellemzésnek köszönheti. Lehet, hogy jelentős helyet fog majd kapni a politikai irodalomban, de igazi értékei mégis csak irodalmiak. Stílusa hajlékony és kifejező, ábrázolásmódja pedig mesteri. És aki az izgalmas lélektani bravúrbrázolást szereti, élvezettel fogja olvasni. Így, ilyen gyalázatosan még nem árultak hazát, mint ahogyan Hebrang Andrija tette, és kevés könyvet ismernek, amelyben ennyire szépen kidomborították volna a jellemzően sajátos jugoszláv problémákat. Nem botcsinálta doktort, azaz, nem botcsinálta írókat akarok Mile Milatovicsból csinálni, de könyvének magas igényeket is kielégítő irodalmi jelentőségére, a gyakorlati jelentőségén túl is, amely különben nem kicsi, az író szempontjából a könyvben rejtőző nyersanyag miatt, rá szeretnék mutatni.

Bori Imre